

A KÁRPÁTALJI UKRÁNOK EGYHÁZI UNIÓJÁNAK
KEZDETE A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN

A XX. század embere csodálkozással vegyes megütközéssel olvassa a kegyetlen vallási üldözésekről, tömeges erőszakos áttérítésekről, vallásháborúkról beszélő, megfakult középkori írásokat. Pedig ezek akkoriban, a feudális társadalmi rendben szinte mindennapi, természetes jelenségek voltak. Az egyház és a földesurak állama e téren a legteljesebb együttműködést fejtette ki, akár a római irányítás alatt álló katolikus, akár a konstantinápolyi patriarcha főségét elismerő keleti egyházakról vagy keleti nemzeti egyházakról van szó. Az egyház, az ország rendszerint legnagyobb földesura, adja a feudális rendszer ideológiai megalapozását. Az egyház az „egy állam egy vallás” ideális követelményből indul ki, s hogy ennek az alapelvnek a gyakorlati megvalósítása nem mindenütt sikerül, annak oka a más irányba mutató történeti erők hatásában keresendő.

Nagyon hasonlít e tekintetben a helyzet egy későbbi, és éppen azért hozzánk közelebb álló, jobban érthető jelenségre. A polgári korszak nemzetállamára gondolok, amikor azt *soknemzetiségű* államokban akarják létrehozni. Az uralkodóosztály itt is mindent megkísérel az „egy állam egy nemzet” elv gyakorlati megvalósítására. Ilyenkor a másnemzetiségű kisebbségek elnyomásának összes lehető eszközeit igénybe veszik, s a dolog egyes szélsőséges esetekben a nemzetiségek vagyonától való megfosztásig, sőt a fizikai kiirtásig fajulhat.

A hasonlat azonban csak Kelet-Európa egy részére talál, ahol a vallási különbség a reformáció előtt nemzeti különbséget is jelzett. Így például Magyar- és Lengyelországban akkor a vallási elnyomás egyúttal „nemzeti” elnyomást is jelentett, de ez a „nemzeti” elnyomás csak vallási, egyházi vonalon érvényesült. A kettő ebben az esetben csak véletlenül esett egybe, és a „nemzeti” elnyomás másodrangú, járulékos tényező volt. Éppen ezért erősen meg kell ezt különböztetnünk a bomló feudalizmus és a fejlődő kapitalizmus korában jelentkező igazi nemzeti elnyomástól.

Az előbbi esetben a cél nem a denacionalizálás, hanem a vallási egység megteremtése. Ha ez sikerül, a dolog már be is fejeződött, az egyesültek anyanyelvét, egyházi nyelvét, nemzetiségét nem bántják. Ezért az unió esetében

engedélyezik a külön egyházi nyelv és szertartások megtartását is. A katolikus egyház ilyenkor hajlandó a latin nyelv univerzalizálásáról lemondani. Egészen más a helyzet a XIX. századi nemzeti elnyomásnál és denacionalizáló törekvéseknél. Bár sok esetben a támadások ekkor is ugyanazon nép ellen irányulnak, amely ellen valaha az egyház vezette a harcot, de a végső cél most az anyanyelv és a nemzeti kultúra megsemmisítése, a teljes elnemzetlenítés.

A hasonlatot azért hoztam fel már a bevezetésben, mert a polgári történetírás, elsősorban a támadásoknak kitett népek történészei is állandóan alkalmazták. A vallási elnyomást és az uniós törekvéseket a későbbi nemzetiségi elnyomás és denacionalizáló törekvések egyenes elődjének, középkori formájának tartják és így is tárgyalják. Előadásuk szerint az egyházi egyesítő törekvések célja akkor is az elnemzetlenítés, a többségi népbe való beolvasztás volt.

Sajnos, e nézetek maradványai még a marxista tudományba is bekerültek, és ezért tartottam szükségesnek e kérdéssel itt bővebben foglalkozni. Cáfolatára csak egy példát hozok fel: a magyarországi szlovákok a reformáció előtt sohasem tapasztaltak sem vallási, sem nemzeti elnyomást, és utána, az ellenreformáció támadása épp oly erős volt a nemkatolikus magyarok ellen, mint a lutheránus szlovákok ellen, úgyhogy még az ellenreformáció tevékenysége sem minősíthető nemzeti támadásnak. Az uniós törekvések tehát nem a nemzeti elnyomásnak vallási köntösbe bujtatott középkori formáját jelentik. A nemzeti elnyomás általában véve egy sokkal későbbi korszak, a kapitalizmus korának jelensége, s kivétel ez alól csak egy feudális állam gyarmatain fordulhat elő, amikor a hódító és a meghódítottak között erős faji és kulturális különbségek állnak fenn.

A kora-középkorban, a pogányság felszámolásától kezdve ilyen jelenségek Nyugat-Európában hosszú ideig nincsenek. Itt a katolikus vallás egyeduralmat élvez, és a mindenható egyház számára a gyenge eretnek mozgalmak elnyomása nem okoz nagyobb gondokat. De nem így Kelet-Európában, ahol katolikusok és görögkeletiek (pravoszlávok) élnek egy állam keretei között. E két egyház és vallás viszonya az idők folyamán változott. Általában azonban mindkettő az igaz, egyedül üdvözítő vallásnak tartja magát és skizmatikusnak, tehát megsemmisítendő ellenségnek tekinti a másikat. Rendszerint a katolikus egyház az agresszívebb, mert a vegyes vallású országokban — Magyarországra és Lengyelországra gondolok elsősorban — ő volt uralmon. Üldözési és térítési periódusok váltják egymást. A sikertelenség miatt érzett elkeseredés helyére többször nagy remények lépnek. Bizánc ugyanis szorongatott helyzetében, nyugati fegyveres segítség reményében, többször kilátásba helyezte az egyházi uniót. Mikor azonban kiderült, hogy ebből semmi sem lehet, újult erővel indultak meg az erőszakos térítési kísérletek, újra kezdődött a görögkeletiek üldözése. Ezek azonban az összes rendelkezésükre álló eszközökkel ellenálltak. Egy olyan országban pl. mint Magyarország, ahol a XV.

század második feléig a pravoszlávoknak még rendes egyházszerkezete sem lehet, ahol titokban működő vándor püspökök, vagy külföldi püspökök szentelik fel a papokat, ahol a keleti egyháznak nem lehetnek birtokai, ahol nincs tized és más jövedelmi forrás, — a katolikus egyház még itt sem ér el számottevő sikereket. Minden igyekezete megtörik az eddig kielégítőleg meg nem magyarázott passzív, néha aktív ellenálláson, amit a pravoszláv hívek folytatnak falusi papjaik vezetésével.¹

A XVI. század elején azonban minden megváltozik. Megindul és győzelmet győzelemre halmoz a katolikus egyházi visszaéléseket ostromozó reformáció. A katolikus egyház egyes országokban elveszti befolyását és híveit. A reformációs mozgalom Németországból hihetetlen gyorsasággal áttérjed Kelet-Európa katolikus államvallású országaira is. Lengyel- és Magyarországon a katolikus egyház átmenetileg szinte szétesik, új vallások és alakuló egyházak kerülnek túlsúlyba. E diadalmenetet egyéb okok mellett az egyházi birtokokra áhító nemesesség tömeges áttérése okozza. Gyorsan elterjed az új elv, a *cuius regio eius religio*, és a földesúri hatalom alatt álló jobbágság szinte észre sem veszi, máris új valláson van, új egyháznak adózik.

A történelmi kényszer éppen ebben az időben szül egy új államot, Erdélyt. Az erdélyi uralkodóosztály zöme az új vallást követi, de csak azért, hogy gyorsan helyet adjon a gombaként szaporodó újabb vallásoknak és egyházaknak. A lutheránizmust a kálvinizmus, ezt az unitárius vallás követi, sőt megjelennek más, egészen radikális társadalmi programmal rendelkező szekták is, de ezek hívei nem az uralkodóosztályból kerülnek ki. Vallási kérdésekben a fejedelem és a nagybirtokosok a hangadók, az ő állásfoglalásuk dönti el sokszor még a legfinomabb dogmatikai kérdéseket is.

És itt, e miniatűr fejedelemségben, ahol a társadalmi erők egyensúlya következtében európai kivételként több vallás marad fenn egy időben, egy érdekes jelenséget figyelhetünk meg. Az új vallások csak az ország lakosságának mintegy felét kitevő magyarok és szászok körében találunk hívőkre. Az egyszerű szerkezetű székely társadalom megmarad katolikusnak, a nagytömegű, szinte homogén román jobbágytársadalom pedig görögkeletinek. A vezető lutheránus, majd kálvinista egyház tehát találkozik a régi problémával, — a görögkeleti (pravoszláv) vallás és egyház kérdésével. A magyarok és szászok között erőszakkal terjeszkedni egyik vallás sem tud, mert itt mindig az egységes uralkodóosztály egy része, tehát a nagy- és középbirtokos nemesesség, szász viszonylatban pedig egy relative erős, privilegizált polgárság az ellenfél. A vallási erőszak alkalmazása így Erdélyben beháborút vonna maga

¹ IMRE RÉVÉSZ, *La réforme et les roumains de Transylvanie. Etudes sur l'Europe Centre-Orientale*. No. 14. Budapest 1937, 1–3. l. felsorolja a nyugati és keleti egyház közötti különbségek és eltérések egy részét, de nem magyarázza meg okait, melyeket kétségtelenül a szóban forgó egyházakat létrehozó és alakító társadalmak speciális fejlődésében kell keresnünk. A témát tudomásunk szerint mindmáig senki sem tárgyalta ebből a szempontból.

után és ez, az adott kényes politikai helyzetben, a német és török közti lavírozás körülményei között, végzetes lehetett volna a fiatal államra. Az uralkodóosztály tudatában volt ennek. Ez az uralkodóosztály vallásilag megoszlott, ezért kisebb-nagyobb vallási viták folytak is körében; de a közös érdekek végül is győzedelmeskedtek. Ez magyarázza, hogy Erdélyben viszonylagos vallásbéke honolt abban a korban, amikor az európai országok többségében évtizedekig tartó irtó háborút folytattak egymás ellen a régi és az új vallás hívei.

A vallásbéke azonban csak viszonylagos. Ott volt ugyanis a nagyszámú görög keleti románság, melynek nem volt számottevő nagybirtokos osztálya, azaz vallása nem volt képviselve az uralkodóosztályban. A katolikus egyház régebben, még egyeduralma idején többször is megkísérelte a románok közt a térítést, s mikor az nem sikerült, a legszélsőségesebb eszközök alkalmazásától sem riadt vissza. De még az erőszak sem használt! Sem az üldözés, sem a térítés nem tudta elérni, hogy a görögkeleti románok vallásukat megváltoztassák. Csak a román társadalomból kiemelkedő és az uralkodóosztályba bekerülő egyes elemek hagyták el őseik vallását.

A reformáció utáni új helyzetben felmerült ismét a kérdés, hogy vajon új eszközökkel, új stratégiával és taktikával nem lehetne-e újra megkísérelni a térítést. Jobbágyokról és néhány kismemesről lévén szó, nagyobb társadalmi és politikai megrázkódtatástól nem kellett félni. Így előbb a lutheránus, majd a kálvinista fejedelmek is megkezdik a „nagy művet”: a görögkeleti románság áttérítését, saját egyházukkal való unióra kényszerítését.

Az új eszközök az új vallásokhoz méltók. A katolikus egyház nyers erőszakát aránylag ritkán vetik be. A megnyerés, a felvilágosítás, a prédikáció és az írás finom módszereit alkalmazzák. De mindezt a görögkeleti vallás elemeit a régi pogány hagyományokkal keverő, írástudatlan paraszti tömegek és alig valamivel magasabban álló papjaik megnyerése érdekében. A cél és az eszközök talán menthetők az adott viszonyok között, hiszen az önzetlen meggyőződés és a kulturális színvonal emelésének vágya is ott szerepelt az indítóokok között, de menthetetlen a naiv, szinte gyermekes bizakodás a sikerben. A több évtizedes kísérletezésnek csak egy konkrét eredménye maradt: az erdélyi román egyházban a magyar fejedelmek honosították meg a román nyelvet, amely a későbbiek folyamán lassanként kiszorította az ott használatos egyházi szlávot.²

Mindez azonban csak bevezetés tulajdonképpen tárgyunkhoz, a magyarországi ukránok uniójának kérdéséhez. Az ő lakóhelyük nagy részét, a hét megyét Bethlen Gábor erdélyi fejedelem élethossziglan megkapta a Habsburgoktól, de jó részük felett rendelkezett még I. Rákóczi György is, hiszen

² L. I. Révész, id. m. és Juhász István, A reformáció az erdélyi románok között Kolozsvár 1940, az előző magyar és román irodalommal.

itt terült el családi birtokai zöme. 1645-ben pedig ő is megkapta a hét megyét. Így érthető, hogy bizonyos gyenge nyomai az erdélyi kálvinista térítésnek kimutathatók a ruszinok között is. A reformáció visszhangja megtalálható az egykorú ukrán egyházi munkákban,³ de a máramarosi ruszin kisenemesek egy részének áttérésén,⁴ illetőleg unióján kívül e mozgalmas idők szinte észrevétlenül múltak el a magyarországi ukrán pravoszláv egyház feje felett.

Az unió itt inkább Bécs felől fenyegetett. A XVII. század fordulóján ugyanis a Habsburgok által irányított ellenreformáció egyre nagyobb tért nyert a királyi Magyarország területén. A XVI. században reformált magyar főnemesség szinte egyik napról a másikra visszatért a katolikus vallásra, s magával vitte jobbágyságait is. Ugyanekkor, sőt már valamivel előbb, győzött az ellenreformáció a szomszédos Lengyelországban is. És a megújódott lengyel katolikus egyház új eszközök alkalmazásával, mint oly sokszor a múltban, hozzálátott az ország területén nagyszámban élő ukránok unióra kényszerítéséhez. A taktika egyszerű és ez esetben éppen ezért hatásos volt. A pravoszláv püspököknek és papságnak felkínálták a katolikus papság privilégiumait, és ez olyan csalétek volt, hogy egy kis erőszak alkalmazásával az unió elég simán létrejött. A vagyoniért, a nemesi kiváltságokért, és a biztosított jövedelmekért, az előző üldözés megszüntetéséért, mindössze a pápa egyházfőségét kellett elismerni. Az egy-két dogmatikai tétel feladását bőven kompenzálta a régi külsőségek, az egyházi szláv nyelv és rítus megtartása. Az 1596. évi bresti unió a lengyelországi pravoszláv papság nagy részének gyors, s a pravoszláv tömegek fokozatos áttérésének kezdetét jelentette. Haszna belőle azonban inkább csak a papoknak és az ukrán nemességnek lett, mert kisebb korlátozásokkal megkapták a katolikus papság előjogait, valamint a lengyel—litván nemesi jogokat. A tömegeknek viszont az unió viszonylagosan nagyobb iskolázási lehetőségeken, csekély kulturális emelkedésen kívül csak az egyházi terhek növekedését jelentette, mert az unitus egyház igényei erősen megnövekedtek, és ezt állami és földesúri segítséggel csak a jobbágyok terhére tudták kielégíteni.⁵

A lengyel példa nem maradt hatás nélkül Magyarországon. Azok a

³ А. ПЕТРОВ, Отзвук реформации в русском Закарпатьи XVI. в. Няговские поучения на евангелие. Прага 1923.

⁴ CZIPLE SÁNDOR, A máramarosi püspökség kérdése. II. és é. n. [Budapest 1912] 52 s kk. Ez a XVIII. század elején bekövetkező kálvinista unió sem annyira az erdélyi kálvinista egyház sikere, hanem — bármily különösen hangzik is — a Habsburg állam által erőszakolt katolikus uniók törekvésekkel való szembeszegülés eredménye.

⁵ A lengyelországi unióra l. E. LIKOWSKI, Historia unii kościola ruskiego z kościołem rymskim. Poznań 1875; J. PELESZ, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom. I—II. k. Würzburg—Wien 1878; K. LEWICKI, Geneza idei unii brzeskiej. „Prace historyków ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego Koleja Historyków UJK we Lwowie”. Lwów 1929; K. CHODYNICKI, Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Warszawa 1934; a kérdés marxista értékelését l. Очерки истории СССР. Конец XV в. — начало XVII в. Москва 1955, 723—724 és Historia Polski (maktet) I. k. II. r. Warszawa 1955, 418 skk.

szoros kapcsolatok, amelyek a ruszin vidék birtokosait a határon túli lengyel urakhoz fűzték, lehetővé tették számukra a lengyel unió hasznának felismerését. Az erdélyi kálvinista egyesítő kísérletek szintén ebbe az irányba mutattak. A Bécsből irányított ellenreformáció magyar egyházi vezetői is azonnal észrevették, hogy itt az ideje visszatérítési akciójuk megkoronázásának egy olyan területen, ahol a régi katolikus egyház sohasem tudott sikert elérni. Így az ukrán egyesítési kísérletek két forrásból indultak ki. Az első: egyes földbirtokosok próbálkozásai a saját uradalmaikban élő pravoszlávok áttérítésére, a másik pedig: a rekatolizáló bécsi hatóságok egyesítő kísérletei az említett földesurak támogatásával.

Az első, elszigetelt földesúri kísérletek nem sikerültek, a központilag irányított és az egész katolikus egyház, valamint az állam segítségével végbenő nagy akció viszont nehezen, de elérte célját.

A kárpátukrán egyházi uniónak természetesen igen nagy irodalma van. A kérdést először azok a memorandumok, kérvények, beadványok tárgyalják, amelyeket a címzetes munkácsi görög katolikus (unitus) püspökök és papjaik szerkesztettek a XVIII. században, azoknak a harcoknak az idején, amelyeket a munkácsi *püspökség* szabályszerű felállításáért és pápai elismeréséért az ezt akadályozó egri püspök ellen vívtak. A küzdelem végül is sikerrel járt, mert 1771-ben felállították a munkácsi püspökséget.

Ezt az anyagot használták fel azután forrásként a XIX. század elején író ruszin történetírók. BAZILOVICS JÁNOS⁶ nyitja meg azoknak az ukrán papoknak a sorát, akik népük és egyházuk történetét kívánják megírni. Társadalmi helyzetük és állásuk miatt azonban ez rendszerint csak egyháztörténet maradt, és ebben az unió mindig előkelő helyet foglalt el. Így van ez LUCSKAI MIHÁLYNÁL,⁷ DULSKOVICS MIHÁLYNÁL⁸ és a többieknél, s hatásuk alatt még a nem papi szerzőknél is az egyháztörténet kerül első helyre. Lassanként elterjed az az alapjában hamis nézet, hogy a kárpátalji ukránoknak nincs is története, csak egyháztörténete. A XIX. század második felében azonban kiderült, hogy még az egyháztörténet megírásához sem áll elég forrásanyag rendelkezésre, sőt még az unió körülményei sincsenek tisztázva. Ezért egymás után jönnek a forráspublikációk. Legelőször JOSEPH FIEDLER közöl egy sor új okmányt,⁹ akit N. NILLES követ.¹⁰ A század végén pedig egy

⁶ J. BASILOVITS, Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovics... exhibens seriem episcoporum graeco-catholicorum Munkacsiensium. I—V. r. Cassoviae 1799—1805.

⁷ A XIX. sz. harmincas éveiben írt kéziratban maradt munkája: Historia Carpatho-Ruthenorum sacra et civilis.

⁸ Исторические черты Угро-Русских. I—III. k. Ungvár 1874—77. E munkája jobbára Lucskai művének és más munkáknak a kivonata.

⁹ Beiträge zur Geschichte der Union der Ruthenen in Nord-Ungern und der Immunität des Clerus derselben. „Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserlichen Akademie der Wiss.“ Wien 1862, XXXIX. k. 481—524. l.

¹⁰ Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae Orientalis in terris coronae S. Stephani. I—II. k. Oeniponte 1885.

orosz tudós lép sorompóba, aki, bár őt már a *kárpátalji ukrán nép* sorsa érdekli elsősorban, nem mehet el szótlánul az egyháztörténet mellett sem. A PETROV viszonylag nagy forrásokozatában többször is visszatér az unióra,¹¹ és szaporítja az érdekes források számát. A forráskiadás terén azonban a legnagyobb teljesítményt HODINKA ANTAL végezte, aki a már előzőleg is ismert források mellett szorgos munkával a bécsi, római és más levéltárakból hatalmas mennyiségű új anyagot gyűjtött össze.¹² Bár forrásgyűjtő elődei is kiaknázták az általuk ismert anyagot, igazán tudományosan és alaposan csak neki sikerült megvilágítania a munkácsi püspökség történetét egy hatalmas, pozitivista felfogásban és pozitivista módszerekkel megírt munkában.¹³ Többek között ő rajzolta meg itt az unió első hiteles, kritikai történetét, megtisztítva azt a hozzátapadt legendáktól. Utána e kérdésben sok újat a polgári történészek már nem tudtak mondani.¹⁴ A két világháború között megjelent kisebb-nagyobb cikkek és tanulmányok alig hoztak néhány új adatot, felfogásban pedig hatalmas visszaesés következett be. Nem gyarapították e téren sokkal tudásunkat azok a nem régen megjelent római kiadványok sem, melyek kiadói pedig nyilván találhattak volna bőségesen ismeretlen forrásanyagot.¹⁵

A marxista történettudomány, sajnos, egyháztörténeti kérdésekkel alig-alig foglalkozik, és így tudomásom szerint ez a tanulmány az első kísérlet a kárpátalji ukránok uniójának a dialektikus materializmus segítségével való megközelítésére.^{15a} Ennek a rendkívül érdekes felépítmenyi folyamatnak (ami azonban végeredményben nem más, mint egy társadalmi rétegnek a jobbágyságból való kiemelkedése) a megvilágításához azonban sikerült néhány igen fontos okmányt is felkutatnunk egy, az eddigi kutatók által nem használt levéltári állagból,¹⁶ melyek sok tekintetben új fényt vetnek az első uniós kísérletekre.

Lássuk most közelebbről ezeket a kísérleteket. Tanulmányom megszabott

¹¹ Старая вера и униа в XVII—XVIII вв. I—II. Szentpétervár 1905—1906 a „Материалы для истории Угорской Руси” sorozatban (I—II. sz.); Újabb adatokat hoz a már idézett Отзвук... c. művében. Az unió kérdését említi Древнейшие грамоты по истории карпато-русской церкви и епархии. 1391—1498. Praha 1930 c. munkájában is.

¹² A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára. I. k. 1458—1715. Ungvár 1911. A további kötetek sajnos nem jelentek meg.

¹³ A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Bp. 1910.

¹⁴ E. Ю. Перфецкий, Религиозное движение в XVI-м и начале XVII-го ст. в Угорской Руси. «Известия отделения русского языка и словестности имп. Акад. Наук.» 1915, XX. k. I. kv. 24—77. l. c. munka pl. nem ismeri Hodinka művét és a magyar történet hiányos ismerete miatt a szerző rengeteg ténykérdésben is téved.

¹⁵ Acta S. C. Propaganda Fide Ecclesiam Catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia. I. k. 1622—1667. Róma 1953; Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia. I—II. k. 1075—1953. Róma 1953—54.

^{15a} Korrektúra közben kaptam meg a szerzőtől И. Г. Коломиец, Очерки по истории Закарпатья. „Труды Томского гос. университета” 121 k. 1953 c. munkát. Értékelése bizonyos mértékig eltér az én eredményeimtől, minek okát forráskritikai módszereink különbözőségében és az előző eredmények értékelési különbségeiben látom. KOLOMIEC nem használja fel Hodinka munkáit, illetőleg előnyben részesíti vele szemben a múlt századi ruszin amatőr paptörténészeket.

¹⁶ Országos Levéltár (OL), Rákóczi—Aspremont levéltár.

keretei nem engedik meg, hogy az uniós folyamat teljes egészét ismeressem, hiszen ez több mint száz évig tartott. Így csak a kezdetekkel foglalkozhatom, melynek eredménye az ungi és beregi ruszin papok unióra lépése volt. Hangsúlyozni kívánom azonban, hogy a papok és a nép áttérését meg kell egymástól különböztetni. Az ukrán parasztok sokáig nem is tudták, hogy vallást és egyházat változtattak. Az a körülmény, hogy a szláv egyházi nyelv és a szertartások megmaradtak, lehetővé tette a papság uniójának gyors, feltűnés nélküli, viszonylag sima lebonyolítását. A dogmák megváltoztatása semmit sem jelentett a nép számára, hiszen még papjaik sem mindig értették e finomságokat. A pravoszláv vallás a parasztok számára csak bizonyos szokásokat, külsőségeket jelentett. Szépen bizonyítja ezt, hogy amikor sok-sok évtizeddel később egy katolikus pap a valóban nehezen érthető szentháromságról prédikált a ruszin parasztoknak, egyikük közbe kiáltott: „azelőtt sem hallottunk a szentháromságról, mégis ettek kenyeret az emberek”.¹⁷ Nem sokkal jobban állhattak e téren a falusi pópák sem. A jezsuita rend évkönyvében így írnak erről még 1713-ban is: „Műveletlen emberek, akiket amikor a szentháromság egy istenben való hitre tanítottunk, azt állították, hogy két vagy három isten van; az istenek között említették szent Pétert, Pált, Jánost és más apostolokat, és a jelenlevő orosz pópa ez ellen nem emelt kifogást.”¹⁸

Mielőtt azonban az egyesülési kísérletekre rátérnék, néhány szót kell ejtenem a ruszin egyházi szervezetről, a pravoszláv ukrán papság helyzetéről.

A pravoszláv vallás Magyarországon csak túrt vallás volt. Szervezkedése elé a katolikus egyház és az állam hatalmas akadályokat gördített. A XV. század vége előtt nem volt állandó pravoszláv püspökség az országban. Az első munkácsi püspök I. Mátyás uralkodása vége felé jelenik meg az okmányokban és akkor is az itteni csernekhegyi kolostor főnökeként. A XVI. század végéig többször hallunk még munkácsi püspökökről, de az okmányokból az is kiderül, hogy csak nehezen tudták fennhatóságukat a falusi ruszin papokra kiterjeszteni, máramarosi joghatóságuk pedig még ekkor is vitás a körtvélyesi stauropig, tehát a konstantinápolyi pátriarcha által különleges jogokkal felruházott monostor igumenje (apátja) miatt, aki a máramarosi ukránok felett is bizonyos püspöki jogokat gyakorolt, és ezek fejében mérsékelt jövedelmet élvezett. A munkácsi püspöki kolostor különben a mindenkori várúr patronátusa alatt állván, a püspökség betöltése tőle függött. A betöltési és eltávolítási joggal a munkácsi uradalom gazdái állandóan éltek is, és kényük-kedvük szerint bántak a „ladikával”, ahogy az egykorú okmányok a püspököt nevezik.

¹⁷ „Oj, ne bulo slihati o Svatej Troici, a prece lude hliba jili.” SZIRMAI A., Szathmár vármegye. Buda 1810, II. k. 333. l. nyomán közli A. ПЕТРОВ, ОЗВУК... 21. l.

¹⁸ „Instituti rudes etiam adultiores de Deo uno et trino credendo et confitendo, quorum aliqui duos, alii tres deos esse dicebant, uno Ss. Petrum, Paulum, Johannem aliosque apostolos inter deos numerabant, praesente nec abnuente sacerdote eorum Rutheno”. Annuae litterae Societatis Jesu, 1713, idézve A. ПЕТРОВ, Старая вера... 11–12. l. és ОЗВУК... 21. l.

Ő azonban még jóval kedvezőbb helyzetben volt mint papjai, akiket közönséges jobbágyként kezeltek, adóztattak, robotoltattak, mert anyagilag a munkácsi kolostor homályos eredetű adományok révén biztosítva volt.¹⁹

A mi időnkben, tehát a XVII. század elején Kárpátalján két nagy földesúri család dominált: a Homonnaiak és a Rákócziak. Ungvár az előbbieket, Munkács az utóbbiak területén feküdt. Az ő állásfoglalásuk nagy jelentőségű volt minden helyi ügyben, így az egyházi kérdésben is. Szavuk döntő volt Sáros, Zemplén, Ung és Bereg megyékben, a többi kisebb birtokosok általában őket követték. Más a helyzet Máramarosban, amely Erdélyhez tartozott, s ahol a román eredetű, de elukránosodott kismemeseknek nagy beleszólásuk volt a megyei ügyekbe. Az unió itt később és másként ment végbe, mint a nyugati területeken, s így ebben a tanulmányban Máramarossal nem foglalkozom.

Az unió tárgyalásánál tehát figyelemmel kell kísérnünk a két nagy földesúr állásfoglalását, kívánságát és óhaját egy részről, másrészt pedig a munkácsi pravoszláv püspök és papjai jogfosztott helyzetét, egyházuk nehéz anyagai és alacsony kulturális viszonyait. Az ukrán nép csak kezdetben, az első ügyetlen kísérletnél, majd jóval a papok sikeres uniója után szól bele a dologba, mikor már érezni kezdi az egyesülés terheit, amikor papjai a katolikus papok mintájára hatósági támogatással, különféle adókkal és robottal terhelik.

A legelső unió kísérlettel Homonnai-Drugeth György, a nemrég rekatalizált főúr próbálkozott 1614-ben. Hosszú ideig a birtokaival határos Lengyelországban tartózkodott, ahol rokonai, barátai éltek. Ismerte a lengyelországi unió körülményeit, s talán saját elhatározásából, talán az egyesült przemysli püspök rábeszélésére, elhatározta birtokai ukrán lakosságának unióra való kényszerítését. Ez a gondolat a teljes erővel folyó országos rekatalizációs mozgalom körülményei között szinte természetes. Az unió lebonyolítása céljából birtokára érkezett A. Krupeckij przemysli egyesült püspök, akinek már gyakorlata volt az ilyesmiben. Néhány pap és szerzetes megnyerése a katolikus papok kiváltságainak megígéréseivel, nem lehetett nehéz feladat. De úgy látszik, hogy taktikai hibát követhettek el, mert a nép is tudomást szerzett a dologról, s a régi hitük mellett kiálló fegyveres parasztok megtámadták Krupeckijt, kinek életét csak Homonnai és fegyveres kíséretének közbelépése mentette meg.²⁰ Az első egyesítési kísérletnek ezzel, tudomásunk szerint, vége is szakadt. Felmerül itt azonban még egy kérdés. Ha az unió a Homonnai-

¹⁹ A magyarországi görögkeleti (pravoszláv) vallási és egyházi viszonyoknak hatalmas irodalma van. Számunkra azonban elegendő *НОДИНКА, А munkácsi... püspökség története és Петров, Древнейшие грамоты...* c. művei megfelelő részeinek ismerete.

²⁰ Ezt az epizódot, melynek körülményeit különben forráshiány miatt mély homály fedi, minden unióval foglalkozó szerző röviden tárgyalja. Nekünk sem sikerült eddig új adatokat találni, melyek jobban megvilágítanák a dolgot és főleg azt a problémát, hogy a Homonnaiak nem folytatták-e ezt az akciót a przemysli püspök segítségével egészen Parthennek a megjelenéséig. Alig hihető, hogy e sikertelen kísérlet elvette volna a földesúr kedvét a további próbálkozásoktól.

jóságokon sikerült volna, vajon tovább terjedhetett volna-e a protestáns Rákócziak birtokain. Hogy a dolog nem ment volna simán, azt a negyed századdal későbbi, igen bonyolult egyesítési kísérlet mutatja.

A kezdeményezés ezúttal Taraszovics Vazul munkácsi pravoszláv püspök kezében volt, akit a várúr, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1633-ban erősített meg állásában. Elődei szomorú sorsán tanulva — a várurak ti. egyszerűen elkergették őket, ha nekik nem tetsző dolgokat csináltak — biztosítani kívánta helyzetét. Az egykorú okmányok szerint lengyelországi papokkal vette magát körül, jövedelme egy részét is oda küldözgette. Csak sejthetjük, hogy ezek a papok, vagy legalább is egy részük már görögkatolikus volt. Ők világosíthatták fel az új püspököt, hogy mit kell tennie. Titkos tárgyalásokat kezdett Lippai egri érsekkel és királyi kancellárral, s ennek eredményeképpen elhatározta, hogy 1640 decemberében Jászóra utazik az unitus hitvallás letételére. Szándékáról azonban környezete tudomást szerzett és elárulták. Balling várkapitány, Rákóczi munkácsi teljhatalmú megbízottja tudomást szerezvén a dologról, fegyveres katonákkal betört a püspöki kolostorba, a miséző Taraszovicsot elhurcoltatta az oltártól, és börtönbe csukatta. Tulajdonképpen nem történt semmi különös, hiszen az előző püspököket szintén gyakran bebörtönözték. A patrónus megbízottja útján a hosszú gyakorlatból származó jogait érvényesítette.²¹

Ez alkalommal azonban bonyodalmak keletkeztek. Az unióra váró katolikus egyház azonnal megmozdult, és mozgósította az egész ellenreformációs apparátust, élén a királlyal. Taraszovics ügye így az adott viszonyok között „nemzetközi ügy” lett, részben hozzájárult a királyi Magyarország és Erdély közötti amúgy is feszült viszony kielezéséhez. Császár, pápa, nuncius, prímás levelezik, a congregatio de propaganda fide ülésezik és határozatokat hoz. A munkácsi püspök, akit egy ideig, nem tudni mi okból, rutén patriarchának neveznek, híres és népszerű emberré válik. Rövidesen kiderül ugyan, hogy ilyen patriarcha nincsen és nem is volt, kiderül, hogy Munkácson kánonjogilag elismert püspökség sem létezik, ezért Róma lelkesedése lelohadt, de nem a magyar egyházfőké. Sok huzavona után Rákóczi kénytelen volt Taraszovicsot fél év után szabadon engedni. Míg börtönben volt, hivatalos vizsgálatot folytattak le ellene. Az egyesülés vádja azonban, érdekes módon, nem szerepel a vádpontok között. Csak azt bizonygatják, hogy Taraszovics papjaitól minden püspöki ténykedésért a szokottnál magasabb összeget szedett, tizedet követelt ott, ahol nem járt neki, az ukrán jobbágyok között divatos, gyakori válást megnehezítette. E vádak valószínűleg igazak voltak: Taraszovics már az unió előtt megkezdte az egyház drágítását. Szabadulása előtt egy kötelezvényt kellett aláírnia, ami alaposan megnehezítette volna további működését.

²¹ A Taraszovics-féle uniós kísérlet tárgyalásánál a HODINKA által nyújtott előadásra és okmánytárára támaszkodom, az új adatokat külön feltüntetem.

Elfogatásának igazi okai azonban nem ezek voltak, hanem áttérsi szándéka, mire jó bizonyíték a munkácsi pravoszláv papok egy 1659. évi, Bereg megyei tiszttviselők előtt tett nyilatkozata. Ebben ez áll: „Esett ugyan fogságban az ladika, de nem az Méltóságos Feiedelem Asszony ő nagisága (Lórántffi Zsuzsanna) fogatta megh, hanem ők magok (ti. a munkácsi papok) atták kézben akkory munkacsi kapitannak, Ballingh Janosnak, mivel illien dologh hallatott felőlle, hogi miniajoknak akaratiok ellen és hirek nélköll csak magától, titkon, arra obligálta magát az ladika, hogi őket miniajokat, kik görögh vallason volnanak, catholica religiora convertálná, kit maga titkon megh is cselekedett. Annak utánna erröll erős hyttel megh esküdt. hogi illien igiekezeti nem volt, s ugi lött szabadulása. Egieb aránt ők soha megh nem engedhették volna neki.”²² Ez a magyarázat lényegében elfogadható, csak részleteit kell óvatosan felhasználnunk, mert a vallomást a papok Lórántffi Zsuzsanna nyomására tették, mint azt még látni fogjuk.

Taraszovics azonban keményfejű ember lévén, nem adta fel terveit. Bécsbe menekült, itteni segítséggel akarta szándékait megvalósítani. Az akkori politikai helyzet azonban nem kedvezett neki. Bécs hosszú kezei nem értek el a protestáns erdélyi fejedelem birtokaira. A harminc éves háború korában vagyunk, Erdély a hatalmas protestáns blokk szövetségese. Rákóczi a bécsi követelésekre azzal érvelt, hogy Munkács várát és uradalmát királyi adományként bírja összes jogaival. Így a pravoszláv püspöki kolostor patronátusa is őt illeti. Ebből következőleg az ukrán püspököt, Balling szavaival élve, „az ki őtet beállatta, ugyanaz is priválhatja”.²³ A király viszont főkegyúri jogait emlegette, melyeket bizonyos régi oklevelek tanúsága szerint elődei a munkácsi püspökséggel kapcsolatban is gyakoroltak.²⁴ Az ilyen jogi vitákat a tényleges erőviszonyok szokták eldönteni, és ezek ezúttal Rákóczinak kedveztek, amit szépen bizonyít az 1645. évi linzi béke. Kénytelen volt ezt belátni Taraszovics is, aki hosszú hányódás és kegyelemkenyér után kibékült Rákóczival, és külsőleg pravoszlávként halt meg Munkácson 1648-ban. Valójában azonban már unitusnak érezte magát, mert püspöki utódául Parthen Pétert jelölte, aki ekkor már megtette az első sikeres lépéseket az unióra Ungvárott, a katolikus Homonnai-jószágok központjában.

Taraszovics e lépésének a megértéséhez a következőket kell tudni. Munkácsra való visszatérése legfeljebb csak az ő uniós reményeinek feladását jelentette, ha ugyan itt nem valamilyen összjátékot kell látnunk. Az egri püspöki levéltár most először hozzáférhető anyaga fogja a feleletet megadni. A katolikus hierarchia ugyanis a közben primássá előlépett Lippai vezetésével tovább működött az unió érdekében. A szálakat Jakusich egri érsek bonyolít

²² OL. Rákóczi—Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 3. 1659. nov. 19.

²³ Ballingh 1641. jan. 18-i Drugeth János országbíróhoz intézett levele. HODINKA, A munkácsi... püspökség okmánytára. 79. l.

²⁴ III. Ferdinánd 1642. ápr. 5-i levele az erdélyi fejedelemehez. Uo. 133. l.

totta, Homonnai-Drugeth János özvegye, Jakusich Anna segítségével. Munkács helyére így Ungvár lépett. A Homonnai birtokokon e korban különben is több pravoszláv ukrán élt, mint a Rákóczi uradalmakban. Taraszovics Munkácsra való visszatérése után itt a munkácsi kolostor Parthen Péter nevű igumenje, valószínűleg egy lengyelországi származású bazilita szerzetes került előtérbe, kit egy Kossovich Gábor nevű másik, jezsuitáknál nevelkedett unitus pap támogatótt.²⁵ Működésük eredménye meglepő: 1646 tavaszán 63 ukrán pap az ungvári vártemplomban letette az uniós hitvallást, azaz megtörtént a ruszin papság első csoportjának a katolikus egyházzal való egyesülése. Az ok világos és egyszerű. Még a régi polgári történetírás is elismerte, hogy e lépésnél kizárólag anyagi okok játszottak közre.²⁶ Előzőleg ugyanis minden illetékes fórum kötelezte magát, hogy az áttérő papoknak megadják a katolikus egyházi kiváltságokat, azaz a papi telket, a jobbágyi robot alóli mentességet, biztosított bevételeket, és a kollektív nemesi jogokat.²⁷ Mindezekért nem kellett nagy áldozatokat hozniok. Megtarthatták szertartásaikat, a szláv egyházi nyelvet és a püspökválasztás jogát.²⁸ A pravoszláv pap így egyszerű jobbágyból, szűkös körülmények között élő robotoló parasztból, jogtalan páriából privilegizált úr lehetett, egy-két amúgy sem világos dogma feladása és a pápa főségének elismerése árán.²⁹

²⁵ Kossovich valószínűleg Lengyelországból került ide Ungvárra. Ott ugyanis a bazilita rendet már átszervezték, fiatal tagjai egy része a jezsuitáknál tanult. Említi ezt az unitus metropolita, J. Velamin Rutszkij egyik beszédében: „... pro studiis locum obtentum est apud PP. Jesuitas...” M. M. WOJNAR, *De regimine Basilianorum Ruthenorum*. Róma 1949. „Analecta OSBM” Series II, sectio II, vol. I. 63. l.

²⁶ „... a püspökség és a rutén hívek vallási viszonyaiban beállott eme nagy változás (unió) előbbi vallási állapotuk és súlyos helyzetök épp annyira tarthatatlan, mint tőrhetetlen voltából szükségképpen következett be.” HODINKA, *A munkácsi... püspökség története*. 320. l. és más helyeken.

²⁷ Lippai esztergomi érsek 1648. május 14-i levelében így ír az áttért papokhoz: „... quicumque sub ditione s. coronae regni Hungariae ex antelato ritu graeco Rutheno in sacerdotium legitime assumpti in unionem catholicae ecclesiae Romanae sese vel recepissent hucusque vel reciperent dein, universos et singulos in nostram paternam curam et singularem protectionem non modo suscepimus in domino, verum etiam omnibus privilegiis, libertatibus, immunitatibus et exemptionibus quibus aliis sacerdotibus et ecclesiasticis in hoc regno fruuntur, juxta pastoralis officii nostri plenitudinem participes efficimus iisdemque eosdem uti, frui ac gaudere posse declaramus...” és e jogok élvezetében mindenki ellen megvédi őket. HODINKA, *A munkácsi... püspökség okmánytára*. 155. l.

²⁸ Bizonyítja ezt többek között az az 1652. évi levél, amit az unióhoz csatlakozó ukrán papság második csoportja intézett a pápához. Kijelentik csatlakozási készségüket: „... his tamen adjectis conditionibus: 1. ut ritus graecae Ecclesiae nobis servari liceat; 2. episcopum a nobis electum et ab apostolica sede confirmatum habere; 3. immunitatibus ecclesiasticis libere frui, quibus reverendissimus praesul facillime annuit...” HODINKA, *uo.* 164. l.

²⁹ Az érdekelt földbirtokosok azonnal megkezdtek az egyesült papság helyzetének szabályzását. Így pl. Homonnai-Drugeth György a primás közbenjárására 1655. márc. 31-én kiadott oklevelében a következőket rendeli: 1. a felszentelt ukrán papokat „igazi és törvényes” papoknak ismeri el, és gazdatisztjeivel is elismerteti; 2. eltölti tisztjeinek a vétkes papok elfogását, bebörtönzését és megbüntetését. A jurisdictiót ezután a munkácsi püspök gyakorolja felettük. Még birtokügyekben is a püspök és az uradalmi tisztekből alakított vegyesbírótság ítél felettük, de ilyenkor a bírság a földesurat illeti; 3. a jobbágytelken ülő parochusokat felmenti a robottól, telkükért mindössze évi

A katolikus egyház új taktikája tehát hatásosnak mutatkozott. 1648-ban a nagyszombati egyházmegyei zsinaton megjelenő Parthen már a Zemplén és Ung megyei pravoszláv papok túlnyomó többségének unióját jelentette.

Taraszovics halála után Parthen azonnal megkapta jutalmát. Az egyesült papok megválasztották püspöknek, s Parthen — a neofita — sietett felszenteltetni magát a gyulafehérvári *pravoszláv* román püspökkel, hogy megelőzze az esetleg Munkácson megválasztandó új püspököt. SRóma, a szent ügy érdekében, rövidesen megadta Parthennek elkövetett bűnéért a felmentést.

Az unió első sikeres szakasza ezzel lezárult. A következő feladat a munkácsi püspöki kolostor megszerzése, más szavakkal a Rákócziak kezében levő püspöki székhelyre való bevonulás és a Rákóczi-javak papjainak az egyesülésre való rábírása volt.

Ez azonban már első pillantásra is nehezebb feladatnak látszik az eddiginél. S hogy mégis sikerült, egy kis szerepe volt benne a véletlennek és nagy szerepe a jezsuitáknak.

I. Rákóczi György az unió ügyében végig merev, elutasító magatartást tanúsított, és álláspontját a királlyal szemben is meg tudta védeni. 1648-ban bekövetkező halála azonban némileg megváltoztatta a helyzetet. Bereg megyét a linzi béke értelmében azonnal visszacsatolták a királyi Magyarországhoz. II. Rákóczi György a munkácsi uradalmat így már nem erdélyi fejedelemként, hanem magyarországi birtokosként bírta, és e minőségében bizonyos mértékig alá volt rendelve Bécsnek. A Rákóczi család magyarországi birtokait azonban férje halála után az öreg fejedelem felesége, Lórántffi Zsuzsanna kezelte, aki az unió kérdésében talán még keményebb vonalat követett, mint elhunyt férje, és ezt a megváltozott helyzet ellenére is érvényesíteni tudta. Az ő életében Parthennek semmi reménye sem lehetett a munkácsi székeskolostor megszerzésére. Lórántffi Zsuzsanna nemhogy a katolikus uniót nem tűrte, hanem fogarasi birtokain már előzőleg alkalmazott módszereivel egyenesen *kálvinista uniót* szándékozott létrehozni. Néhány adatból következtetve úgy néz ki a dolog, hogy Taraszovics halála után kálvinista papok ellenőrzése alá helyezte birtokai pravoszláv papjait, és kálvinista felügyelet mellett választatott új püspököt. Hogy itt tudatos kálvinista egyesítő törekvésről vagy csak bizalmatlanságról volt-e szó, jelenleg nem tudjuk véglegesen eldönteni. A bizalmatlanságra elég oka volt, mert Taraszovics halála után, ennek meghagyása értelmében, a munkácsi papok is az Ungváron élő egyesült Parthent választották meg püspökükké. Lórántffi Zsuzsannának tehát kényszeríteni kellett őket egy újabb választásra, ami azután református udvari papjai felügyelete mellett

6 forintot fizetnek; 4. a munkácsi püspök Ungváron egy teljes adómentes házat építhet iskolai célokra. Ezenkívül a földesúr birtokain a teljes püspöki joghatóságot gyakorolhatja papjai felett (ИОДИНКА, id. m. 176—177. l.). Hasonló okleveleket állítottak ki rövidesen a Rákócziak és más birtokosok is, de nem *minden* birtokos, ami az unió ügyét erősen hátráltatta.

folyt le. Az új pravoszláv püspök Miszticzei Zékány János, egy beregi kismemes lett.³⁰

Lórántffi Zsuzsanna életében így Parthennek nem sikerült a székeskolostor megszerzése. Ezért további működése inkább labilis helyzetének más oldalról történő megerősítésére irányult. Lippai primás segítségével püspökké választásának pápai megerősítését és királyi kinevezését szorgalmazta. De még ez sem ment simán. Róma túl sokat kíváncsiskodott. Elsősorban a munkácsi püspökség eredete érdekelte. A kánonjog szerint ugyanis egy régi püspökség felújításánál bizonyítani kell az apostoli leszármazást, új püspökség felállításánál pedig igazolni kell egy meghatározott nagyságú, tetemes évi biztosított jövedelmet. Az ellentmondó és hiányos információk miatt a római egyházi hatóságok nem látták bizonyítottnak a püspökség apostoli leszármazását, és ezért elismerésével kapcsolatban igen sok nehézséget támasztottak. Az egyszerűbb megoldáshoz, új püspökség alapításához viszont nem volt meg a szükséges biztosított jövedelem. Így Róma közvetítő megoldáshoz folyamodott. A pápa Parthen püspökké választását megerősítette, de a munkácsi püspökség kérdésében nem döntött. Az egyesült papság tehát kapott egy püspököt, de nem volt püspökségük, ami később még sok nehézséget okozott. Nem ment egyszerűen a királyi kinevezés sem, mert Parthen azt csak 1659-ben vehette kézhez. Róma döntését még Lippai primás-kancellár legmelegebb támogatása sem tudta befolyásolni.

Kinevezése után Parthen a hatóságok legteljesebb támogatásával igyekezett munkácsi székhelyét elfoglalni és a többi pravoszláv papokat az unióra rávenni.

Kinevezése után panaszt tett a királynál és az országgyűlésen Lórántffi Zsuzsanna ellen. Erről értesít bennünket az az 1659-i Bereg megyei tisztviselők előtt tett bevallás, melyből már idéztünk: „... eset volna értékre (ti. az orosz papoknak, de inkább Lórántffi Zsuzsannának), hogj ladikaioknak és magoknak is mindnyaioknak nevek alatt és képekben ... publica querelat töttenek volna koronás Királji és Czaszar Urunk ő Felseghe és az nemes országgh előtt mostani posoni gyülésben arról...”, hogy a munkácsi püspökséget katolikusok alapították, a régi királyok falvakkal és tizedekkel megajándékozták, de Lórántffi Zsuzsanna e javadalmat elvette, Taraszovicsot áttérése miatt bebörtönöztette, kálvinista prédikátorokkal választatott új püspököt stb. Ebből kiderül, hogy Parthen országos ügyet akart a munkácsi püspökség dolgából csinálni, reménykedvén a katolikus egyház, a király és a katolikus többségű országgyűlés segítségével. Lórántffi Zsuzsannának kellemetlen lehetett a dolog, ezért vette rá a munkácsi papokat a megyei bevallás meg-

³⁰ Lippai primás írja 1654. júl. 2-i, a congregatio de propaganda fidehez intézett levelében Lórántffi Zsuzsannáról: „Illa sine dubio, ut et est zelantissima haeretica, non admittet in Munkács Parthenium catholicum, cum jam alterum curaverit, ut dictum est, per calvinistas eligi. . .” HODINKA, id. m. 173. l.

tételére, melyben a kihallgatott ukrán papok a diétához beadott panaszra elmondják a fejedelemszony jogászai által előre kidolgozott védekezést, melynek lényege, hogy a vádak többsége nem igaz, ami pedig igaz, azt a várúr, patronusi joga lévén, jogosan cselekedte.

Hogy mi lett a dologból, sajnos nem tudjuk, de nagy sikere a Parthen-féle akciónak aligha lehetett. S az ügyben mégis döntő fordulat állt be, mert közbeszólt a véletlen.

Lórántffi Zsuzsanna meghalt, helyét Báthory Zsófia, II. Rákóczi György felesége foglalta el. Ő pedig eredetileg buzgó katolikus volt, csak férje kívánságára tért át férjhezmenetelekor a kálvinista vallásra. Parthen első kísérleteit, amikor férje a szerencsétlen lengyelországi kalandba bonyolódott, majd trónjáért küzdött, még ő is visszaverte. Férje halála után azonban fiával együtt azonnal visszatért a katolikus vallásra, s így a helyzet gyökeresen megváltozott. A katolikus uniót a katolikus földesúr tovább nem gátolhatta.

Lippai primás egyik első dolga a fejedelemszony áttérése után mindjárt Parthen és az unió ügyének diadalrajuttatása volt. Utasította Báthory Zsófia jezsuita gyóntatóját, hogy vegye rá őt Parthennek Munkácsra való beengedésére és az uniónak birtokain való végrehajtására.³¹ A fejedelemszonyban azonban feléledt a földesúr, a kérdésben egyelőre nem enged. Az uniót ugyan helyesli, az anyósa által annak idején megválasztatott pravoszláv püspököt egyszerűen kiebrudaltatja a székeskolostorból, de a munkácsi kolostor patrónájának tartva magát, nem akarja elfogadni a ráerőszakolt püspököt, ki közben túl nagy úr lett ahhoz, hogy a régi munkácsi püspök alázatos és engedelmes szerepét szó nélkül játssza. Báthory Zsófia ezért a lengyelországi chełmi unitus püspökhöz fordul, és tőle kér megfelelő embert a püspökségre. Ezt a törekvését Lippai kívánsága ellenére, Báthory Zsófia jezsuita gyóntatója, Milley István is támogatta, aki különféle, nem egészen világos okok miatt nem tartotta alkalmasnak Parthent a püspökségre. Így ő maga bonyolítja le egy lengyelországi rendtársa segítségével a szükséges levelezést.³²

A dolog azonban elhúzódott, Lengyelországban sem volt könnyű alkalmas embert találni, idehaza pedig a primás nyomása erősödött. Végül is Parthen a katolikus egyház érdekeire és öreg korára hivatkozva, elnyeri a fejedelemszony beleegyezését, miután az elpusztult munkácsi püspöki kolostor helyén új kőtemplomot építtető pravoszláv moldvai vajda is őt ajánlja e tisztségre. Parthen így élete utolsó napjait mégis csak ott élhette le, ahonnan

³¹ „Az Fejedelem Aszony fijával, az iffiú Fejedelemmel való megtéréseknek nem kiesiny giümmölese lehet a többi között, hogy ha eő kegielmek az mostany Munkácsy orosz püspök Parthénius Péterhez való azon munkácsy tractusban és teőb ő kegielmek jországiban levő orosz papok subjectiójában fáradoznak... Kegielmed ezért laborálljon az jránt és munkálkodjék az Fejedelem aszony s mind penigh az iffiú Fejedelem előtt, legjenek segítséggel az püspökhöz mind az meghjrt orosz papok subjectiójában, mind penigh annak az orosz munkácsy calastromban lévő (lakó?) püspöknek (Miszticzei János pravoszláv püspök) amotiójában...” Lippai Milley Istvánhoz írt 1661. júl. 24-i levele. OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10.

³² A levelek uo.

fiatal házfőnökként úgy távozott, hogy végrehajtja azt az uniót, amibe elődje és tanítója, Taraszovics belebukott. A munkácsi földesúr patrónusi jogait azonban el kellett ismernie. A fejedelemasszony és fia által 1664. március 18-án kiadott, eddig ismeretlen megerősítő oklevél nem hagy kétséget e kérdésben. Még jobban megvilágítja a helyzetet Parthen három nappal később kiállított oklevele, melyet itt kihagyásokkal szó szerint adok: „Én, Parthenius Péter, az egész Dunán innét léveő Magyar országghi geörög rituson és rendtartáson valóknak ordinárius püspöke, adom tudására mindennek, az kiknek illik, ez levelemnek rendiben, hogy az Méltóságos Báthory Sophia Asszony (és fia) stb. stb. kívánván jószágokbeli alattok valóinak lelki javokat, az munkácsi clastromot mostani hozzá birott jövedelmével és pertinentiáival egyetemben ingyen való kegyelmességekből, mint Munkáts várának örökös urai és az megnevezett clastromnak absolutus patronussi atták és bocsátották kezemben a véghre, hogy az régy geörög Szentth Attyáknak bévett hite és rend tartássj szerinth való püspökségem beli tisztemnek alkalmatossan megfelelhessenek. Én is azon clastromot nevezet jövedelmével és pertinentiáival nem egyebűn, hanem az eő Nagyságok patronussi collatiojábul vészem, kötelezván arra magamot, hogy tehetségem szerint semmit hátra nem hagyok az Szent Canonok szerint való hivatalomnak megfelelésemben. Ellenben penig soha ollyat nem követek, melly eő Nagyságoknak, mint keresztény Méltóságos patronusimnak bántódására vagi praeiudiciumára lehetne, és ez mostan conferált clastromnak mostani jövedelmével és pertinentiáival (az mellyekkel immediate Miszticzevszky Joanniky kezében volt és mostan én is eő Nagyságok kegyelmessége által ugyan azokkal az mint kezemhez vészem) megelégedvén, többet nem praetendálok és semmi uton módon többet nem is keresek, hanem csak egyedül ajánlom magamot és az szegény clastromot az eő Nagyságok istenes kegyelmességében...”³³

Íme egy ilyen levelet kellett kiállítani egy buzgó katolikus földesúr számára az első magyarországi görögkatolikus püspöknek, akit a pápa megerősített, a király kinevezett. Elképzelhetjük ezek után, hogy milyen helyzetben lehettek pravoszláv elődei, és még inkább a földesúri önkénynek teljesen kiszolgáltatott falusi pópák. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy mind a püspök, mind pedig papjai az adott viszonyok között az unióban látták a nehéz helyzetükből kivezető utat.^{33a}

³³ Mindkét levél uo.

^{33a} KOLOMIÉC ezt a „megértő” álláspontot a polgári történetírók tudatos és célzatos hamisításának tartja, és azzal érvel, hogy a pravoszláv papok előzőleg „privilegizált” helyzetben voltak. Kétségtelen, hogy a legtöbb helyen valóban a közönséges jobbágyoknál kevesebb földesúri adót fizettek. Ez azonban nem „privilegium”! Adatok százai mutatják, hogy az uradalmi tisztek a „privilegizált” papokat éppúgy robotra hajtották, mint a többi jobbágyokat, még akkor is, ha történetesen éppen isteniszteleket végeztek. Én a papok menekülési kísérletét — merthogy számos egykorú hiteles forrás is az uniót ennek tartja — az egyesülés egyik fő okának gondolom. Nem lehet őket olyan erős népi öntudattal rendelkező rétegnek tartani, amely a kísértésnek ellenállva nem kap a kínálkozó alkalmon. A feudális társadalomban mindenki úr

Parthen azonban nem sokáig élvezhette püspöki tisztét, mert a székeskolostorba való bevonulása után rövidesen meghalt.

A következő események szinte teljesen ismeretlenek az eddigi irodalomban, új és még ki nem merített levéltári adatok alapján kísérlem meg tehát a történetek rövid vázolását.

Parthen halálos ágyán az előző szokás szerint kijelölte utódát, Volosinovszki József, egy lengyelországi nemes származású bazilita szerzetes személyében, aki régebben járt nála, és a szerepet vállalta. A Homonnai birtokok és a makovicai jószág papjai elhalt püspökük kívánsága szerint azonnal be is hívták Volosinovszkit Magyarországra.³⁴ A Rákóczi jószágok papjai és elsősorban a székeskolostor szerzetesei azonban megint csak külön politikát folytattak, úgy látszik, pravoszlávok akartak maradni. Ezért titokban Rácz Ferenc igement választották meg püspöknek, aki a Homonnai jószág papjait is vissza akarta csalogatni a régi vallásra. Mindez oly titokban folyt, hogy még Báthory Zsófiának a pravoszláv papokat szemmel tartó jezsuita gyóntatója, Milley István sem tudott róla. Az ungvári unitus pap révén derült ki a dolog. Ő azoknak a régebbi unitus papoknak a körébe tartozott, akik kitarítottak az új hit mellett, mert mint mondotta, „ha elállnának az uniótól, paraszti munkát kellene végezniök, mint ahogyan az unió előtt robotra kényszerítették őket”.³⁵

Volosinovszki rövidesen megérkezett, és a munkácsi pravoszláv szervezkedés leleplezése után rögtön nyert ügye lett. 1666 tavaszán a Parthenéhoz hasonló kötelezettségvállalás után elnyeri Báthory Zsófia támogatását. Így elkésett a Szelepcsényi primás által püspöknek oda küldött Korditz Simon, egy ismeretlen egyén, aki fennmaradt levelében a primás capellánusának nevezi magát. Hiába fog össze a székeskolostor barátainak egy részével, Volosinovszkival szemben nem tudja a püspökséget megszerezni, mert még Rácz Ferenc és társai is az utóbbi mellé állnak és végül elismerik püspöküknek.³⁶

Ismeretlen okok következtében Volosinovszki dolgai sem mentek simán. Négy pontban foglalt új kötelezvényt kellett aláírnia. Ebben tudomásul veszi, hogy a püspökségből kivetik, ha a pravoszlávokkal cimborál, ha házasságokat felbont, ha özvegy papot nősülni enged, s végül, ha a kolostor vagyonát

szerezett volna lenni, s ha valaki ennek ellenállt, megérdemli elismerésünket. Ezt azonban nem lehet mindenki számára követendő normaként felállítani, ez anakronizmus lenne.

³⁴ „My orosz papok Humennaj jóságban es Makoviczaj jóságban lakozók, edgy akarattal léven mindnjaián, gyülésünknek idein egyben gyülvén Berezna nevü faluban, egész gyulásunknek akarattyából irtunk be Lengyel országban az tiszteletes Wolosinowskij Joseph archidiakonus becsültetes urunkhoz, ilyen szükséges dolgokban kérvén ő kegielmét, hogy Istennek rendelysébül lenne ő kegyelme minékünk lelky vezetőnk s pasztorunk s venne fel ő kegyelme az püspökséget...” 1666. febr. 16-i levél ukránból való magyar fordítása. OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10.

³⁵ „...nam si resisterent ab unione, deberent rusticari, sicut ante unionem cogebantur ad robottas.” Bornemissza András ungvári katolikus pap 1666. márc. 20-i levele Milley Istvánhoz. Uo. Caps. 73. fasc. 10. Rácz Ferencnek az ungvári ukrán paphoz intézett levelének magyar fordítása uo.

³⁶ A vonatkozó anyag OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10.

tékozolná, vagy püspökhöz méltatlan cselekedetet követne el. Később még egy másik kötelezvényt is ki kellett állítania, melyben a patrónus jogainak tiszteletben tartását és pravoszláv püspök által való felszentelésének a primás előtt való tisztázását igéri.³⁷

E követelményeknek a püspök eleinte meg is felelhetett. Pozsonyban letette az egyesültek hitvallását, az uniós esküt, és nyilván megnyerte az udvari körök tetszését, mert a király már 1667-ben kinevezte püspökké, holott a pravoszláv püspök által történt felszentelése miatti pápai felmentést és választott püspöki megerősítést csak 1669-ben nyerte el.³⁸

Volosinovszkinak nem volt könnyű dolga. Báthory Zsófia, csakúgy, mint Szelepcsényi primás, az unió befejezését várták tőle. Ez azonban nehéz feladatnak bizonyult. A pravoszláv ellenék feje Miszticzei János, az a püspök volt, akit még Taraszovics halála után Lórántffi Zsuzsanna választatott meg az egyesült Parthen ellenfeleként. Báthory Zsófia katolizálása után ugyan elkergette őt Munkácsról, ahová végül is Parthen vonult be az unióval, de Miszticzei János bevette magát az Apaffy uralma alatt álló Erdélyhez tartozó Máramarosba és ottan agitált az egyesülés ellen. A megyei pravoszláv és kálvinista nemesség támogatta, de pártfogókra talált még a beregi és ungi, itt-ott megmaradt protestáns urakban is, akik saját birtokaikon megakadályozták ukrán papjaik unióját. Tették ezt néha a katolikus befolyás ellensúlyozása végett, de gyakran anyagi érdekből. Kizárólag ilyen indokok alapján, egyes kisebb katolikus birtokosok is negatív álláspontot foglaltak el az unióval szemben. Ennek megértéséhez azonban tudnunk kell, hogy mit jelentett az unió az urak szempontjából.

Forrásaink alapján többször hangsúlyoztuk már, hogy a pravoszláv papság unióját elsősorban anyagi előnyök magyarázzák. A primás és a katolikus nagyurak többször biztosították szóban és írásban a pópákat, hogy egyesülés esetén elismerik katolikus papi jogállásukat, azaz felmentik őket a robot és a földesúri adók alól, kis pénzbeli szolgáltatásokkal terhelt telket hasítanak ki számukra, és — talán megígérhették azt is, hogy a katolikus papok mintájára megadóztathatják híveiket. Ez utóbbira azonban pillanatnyilag nincs adatunk, csak a későbbi gyakorlatból következtethetünk rá.

Könnyen megígérhette ezt a primás, hiszen a dolog őt közvetlenül nem érintette, megígérhették a nagybirtokosok, akiknek az ukrán papok felszabadítása csak néhány forintjukba és néhány robotnapba került, amit bőven kompenzált az ideológiai hatás, amit az egyesült papság segítségével gyakorolhattak jobbágyaikra. De nem így látták a dolgot a kisebb birtokosok, akiknél még néhány forint és robotnap is számított. Ilyenek ugyan nem voltak sokan az ukránok által lakott területeken, de a nagybirtokok közé beékelve mégis sikeres ellenállást tudtak kifejtetni az unióval szemben. Szinte minden

³⁷ Uo.

³⁸ Az okmányok HODINKA, A munkácsi... püspökség okmánytára c. művében.

kisbirtokos falujának pópája a pravoszlávia bástyájává vált. Volosinovszki, hiába támogatták a primás és a nagybirtokosok, az unió nálunk nem lévén közjogi, országgyűlés által jóváhagyott aktus, nemesekkel szemben nem élvezhette a közhatalom hatályos segítségét.

Így azután hiába panaszkodik Volosinovszki 1669-ben az ország befolyásos nagyurai előtt a beregi alispánra és társaira, hathatós segítséget nem kap, azok továbbra is akadályozzák az uniót.³⁹ De voltak olyan, csupán vallási indítékok alapján ellenálló pópák is, akik, annak ellenére, hogy terheiket éppen az egyesülés következtében megkönnyítették, mégis — talán éppen híveik nyomására — szembeszálltak az unióval és főképviseelőjével, a munkácsi püspökkel. Az uniót kívánó földesurak azonban ilyenkor a rendelkezésükre álló hatalom egész szigorával léptek fel. Ennek bemutatására közlök itt egy részletet bizonyos Mihály pap 1669-i kötelezvényéből. Ebben tudtára adja mindenkinek, akiket illet: „... hogy én az elmúlt napokban aminemő ezgágát az magam püspöke és papjai között szerzettem és indítottam volt, azon cselekedetemért Méltóságos Bástori Zsófia fejedelemasszony eő nagysága incaptiváltatván, érdemem szerént mag is büntetett és az alól fel is szabadított már eő nagysága, de hogyha ennek utánna afélét követnék el, és tovább is ezgága és észvesztő lennék, tehát valamint eő nagysága akarja, úgy büntetessen”. A börtön ezúttal segített egy hitkérdést megoldani.⁴⁰

Ha mindehhez hozzávesszük az akkori zavaros állapotokat, a Wesselenyi-féle összeesküvés leleplezése utáni helyzetet, és a kezdődő kuruc háborút, akkor nem esodálkozhatunk azon, hogy az uniót még sokáig nem-lehetett végleges diadalra juttatni.

Vajon, ilyen nehéz körülmények között mi történt a külföldi származású Volosinovszki püspökkel? 1670-ben már arról értesülünk, hogy I. Rákóczi Ferenc megvonta tőle a munkácsi kolostor javait és támogatását. A munkácsi kolostor szerzetesei kétségbesett anyagi helyzetükre hivatkozva segílyt kérnek a primástól, és levelükben értesítenek bennünket a történekről. Belekeveredett talán a püspök a politikába, és a császár pártját fogta, vagy megszegte valamelyik írásba foglalt kötelezettségét? Biztosat mondani nem tudunk. A püspökségből mindenesetre kivetették, mert a jezsuiták 1671-ben már új püspököt keresnek Lengyelországban. Ez meg is érkezik, beköltözik a székeskolostorba. De hiába régi lengyel nemes (Malakovszki), hiába ajánlja Báthory Zsófia, hiába a lengyel király és más befolyásos személyek, a magyar király nem hajlandó kinevezni munkácsi püspökké és így szégyenszemre, a király költségén kénytelen visszatérni hazájába. Volosinovszki ügyében éppen ez a körülmény

³⁹ HODINKA, id. m. 234–236. l.

⁴⁰ OL. Rákóczi-Aspremont lvt. Caps. 73. fasc. 10. Mint erre előadásom után tartott felszólalásában DEZSŐ LÁSZLÓ rámutatott, e Mihály pap nem lehet más, mint a későbbi vallási vitákban oly nagy szerepet játszó és a pravoszlávia mellett írásban is kiálló Oroszvégecssy Mihály (Michail Rozvigovszkij, alias Andreella vagy Michail Feodul), kinek e levél tartalmazza első életrajzi adatát, és már ez is következtetni enged későbbi szereplésére.

enged politikai okokra következtetni, amit megerősít az is, hogy 1674-ben már ismét ő fungál püspöki minőségben, és állását meg is tartja haláláig.⁴¹ Esete azt bizonyítja, hogy a király most már érvényesíteni tudja álláspontját a munkácsi püspökség kérdésében, és kívánságát az itteni várúrral szemben is keresztül tudja erőszakolni. Ez annyit jelent, hogy az ukránok uniójának ügye a földbirtokosok kezéből lassan átcsúszott az állami hatóságok és a katolikus egyház hatáskörébe és az egyesítést már ők fejezik be a XVIII. század közepén, amikor az utolsó pravoszláv pap is eltűnik Máramaros megyéből.

Az unió sikere azonban hosszú és elkeseredett harc következménye. E harcokba most már beleszól az ukrán parasztság is, amely vállán kezdi érezni az egyesülés súlyát, mikor papjai az egyházi szolgáltatások árát fel-emelik, mikor rendszeres egyházi adót vetnek ki rá, és amikor a papi telek megművelésére kényszerítik. Az egyház megdrágult, és ezt a dogmák iránt közömbös ukrán parasztnak is észre kell vennie. Ekkor fedezi fel ősi egyháza iránti mély ragaszkodását, harcba is száll az unió ellen, de már késő. Ez azonban a következő évtizedek problémája és tárgyalását máskorra kell halasztanunk.

Befejezésül röviden összegezzük az eredményeket.

A XVII. század első felében, az ellenreformáció nagy sikerei idején egyes kárpátalji nagybirtokosok előtt lengyel és erdélyi példa hatására fel-merül az ukrán pravoszlávok unióra való kényszerítésének gondolata. Az első egyesítési kísérlet nem sikerült. Ekkor azonban a földesurak segítségére siet a katolikus egyház, és kihasználva a pravoszláv papok földesúri elnyomás alól való szabadulási vágyát, az ukrán terület nyugati megyéiben ráveszi őket az egyesülésre. Hosszú küzdelem után sikerül az uniót a Rákóczi birtokokra is kiterjeszteni. Ezután pedig megindul a támadás a Máramarosba szoruló és elkeseredetten védekező pravoszláv maradványok ellen. Előadásunkban az egyesülési folyamatnak csak az első két szakaszát tárgyaltuk. Az unió tulajdonképpen már ekkor győzött, mert a döntő szerepet játszó latifundiumokon az áttért papok nagy részét felszabadították előző földesúri terheiktől, és így privilegizált rétegként kiemelkedtek az ukrán parasztság szinte homogén jobbágytömegéből. Ezzel azonban el is szakadtak népüktől, megkezdik önálló rétegetüket valahol a magyarországi kiváltságos osztály legalsóbb kategóriájában. Az unió teljes győzelmének kérdése így már csak idő kérdése, az ellenállást az újonnan megszervezett görögkatolikus egyház az államhatalom és a katolikus egyház segítségével legyőzi. Hogy ez mégis lassan ment, ebben talán nem is az ellenállás erőssége, hanem inkább az unióra kedvezőtlen politikai viszonyok, a kuruc háborúk, a Rákóczi-felkelés stb. a ludasok.

⁴¹ A munkácsi kolostorból Bécsbe küldött Torczynski Gedeon szerzetes 1671. évi felségfolyamodványában több utalás van arra, hogy Rákóczi emberei szemmel tartják őket. Pl. „... quia sunt servi illustrissimi principis Rákoczy, sciunt nos esse fideles servos”. Nyilvánvaló, hogy ez a kolostorban székelő püspökre is áll. HODINKA, A munkácsi... püspökség okmánytára, 237. l. A Malakovszkíra vonatkozó okmányok a sokszor idézett levéltári állagban vannak.

HOZZÁSZÓLÁSOK

DEZSŐ LÁSZLÓ

Perényi József előadásában érdekes és igen reális képet fest a kárpátalji ukránok úniójáról. Rövid hozzászólásomban ezt a képet csak néhány ecsetvonással szeretném kiegészíteni.

Pár szóval akarom érinteni azt a kérdést, hogyan tükröződik az egyházi únió a korabeli kárpátalji irodalmi emlékekben.

A kárpátalji ukrán irodalom első önálló alkotása a Nyagovai Postilla, amely a XVI. század végén keletkezett. Keletkezésének pontos dátumát nem tudjuk, de feltételezhetően a breszti unió előtt íródott. Ugyanis ismeretlen szerzője, egy pravoszláv pap, aki bizonyos tekintetben ugyan a protestantizmus hatása alatt állt, de minden lényeges kérdésben a keleti egyház álláspontját vallotta, — nem beszél semmit a lengyelországi únióról. Pedig ha tudott volna róla, nem ment volna el szótlánul mellette, mert katolikus ellenes beállítottságú volt. Elég olyan kijelentéseire hivatkoznom, hogy a „pápa antikrisztus” (A. PETROV, *Ötzuk reformacii v russkom Zakarpatji XVI. v. Njagovskije Poučeniija na Jevangelije*. Praga, 1923. 30. old.). Azonban ilyenirányú megnyilvánulásaiban még csak a pravoszláv egyházban évszázadok óta tudatos felsőbbbségérzet, a katolicizmus ellen általában és egyes katolikus intézmények, például a pápaság, iránti különös idegenkedés, megvetés tükröződik. (Ezt természetesen a katolikusok a keleti egyház iránt érzett hasonló érzelmeikkel és véleményükkel viszonyították.) A reformációról sem pro, sem contra nem nyilatkozik, holott néhány kevésbé fontos kérdésben érezhető nála a protestantizmus hatása. (vö. A. PETROV i. m. 101. old.). Egy dolog, amelyben a protestantizmus álláspontját teljesen magáévá teszi, az a követelés, hogy az irodalmi nyelv a nép nyelve legyen.

Ebben a korban Magyarországon a katolicizmus és a protestantizmus között folyt a harc, és a szerző, mivel a pravoszláv egyház még nem állt harcban más egyházakkal, nem vesz részt benne. Bár panaszodik az „esztelen, és kegyetlen urak miatt”, akik „el akarnak bennünket téríteni az igazságtól” (A. PETROV i. m. 49. old.), ami arra utalhat, hogy egyes földesurak nyomást gyakoroltak jobbágyaikra vallási kérdésekben.

Lényegesen más képet látunk azonban a XVII. század közepén és második felében keletkezett munkákban.

Ebben a korban írta meg munkáit Oroszvégesi Mihály. Minden bizonyosan ugyanaz a Mihály pap, akinek eddig ismeretlen nyilatkozatát Perényi József előadásában felolvasta. A nyilatkozat 1669-ből datálódik, és Oroszvégesi maga említi, hogy ebben az évben hagyta el az uniót, és ekkor be is börtönözték. (vö. *Igaz ember védelme* 176. old., *Oroszvégesi műveit* A. PETROV, *Duchovno-polemičeskije sočimenija iereja Michaila Oroszvigovskogo Andrejly protiv katoličestva i unii*. Teksty. Praha. 1932. kiadása alapján idézem.)

Első műve a „Logosz” 1679-ből, a másik az „Igaz ember védelme” 1701-ből származik. A többi munkái sajnos elvesztek a munkácsi kolostor kéziratgyűjteményéből.

Oroszvégesi Mihály életrajzát részletesen nem ismertethetem, csak annyit jegyzek meg róla, hogy tanulmányait Bécsben, Pozsonyban, Nagy-

szombaton folytatta. (Oroszvégesi életrajzi adatai I. PAŇKEVIČ, Michail Orosveguvszkiĵ ěi Michail Theodul c. cikkében található. Naukovuj Zbornik tovaristva „Prosvĕta” v Užhorodĕ. IV. 1925. 5–16. old.) A művelt unitus papok közé tartozott, akinek nyilvánvalóan azt a szerepet szánták, hogy az uniót végleges győzelemre vigye. Valószínűleg jelentős karriert is csinálhatott volna, ha 1669-ben nem tagadja meg az egyházi úniót, így azonban csak börtön, üldöztetés, bujkálás lett az osztályrésze.

Oroszvégesi Mihály műveiből már a XVII. század forró vitákkal, harcokkal teli levegője árad. Mindkét műve szenvedélyes, elkeseredett hangú vitairat a katolicizmus és az unió ellen. Ezekben már nem a Nyagovai Postilla szerzőjének fölényes, a maga igazában biztos, nyugodt megjegyzéseit találjuk, hanem egy üldözött, a keleti egyház ügyéért mindhalálig kitartó ember védi a maga igazát.

Műveinek célja az, hogy az unióhoz átállt alsóbb papságot visszatértítse, a keleti egyházhoz hűmaradt alsóbb papságot hitében megerősítse. Mivel a papság jórésze az elvont teológiai kérdésekben úgyis bajosan igazodott el, Oroszvégesi Mihály műveiben elsősorban nem a keleti és nyugati egyházat elválasztó elvont dogmatikus kérdéseket boncolgatja, hanem inkább az érzelmekre akar hatni és evégett minden ékesszólását latba veti. Műveiben egyik állandó téma a keleti egyház elsőbbsége, nagysága. Ezzel bátorították híveiket Magyarországon és Ukrajnában egyaránt az üldözött pravoszláv papok és hitvitázók. A keleti egyháztól elpártolt unitusoknak kilátásba helyezi az elkárhozást (164–5. old.), sőt megemlíti eseteket, amikor az unitus papok életükkel lakoltak hitelenségükért, és elvitte őket az ördög (280. old.). Ugyanakkor a pravoszlávoknak az örökélet jut osztályrészül. De megemlíti a külsőségeket érintő, ezért az egyszerű emberek számára hozzáférhető kérdéseket is, mint a jobb- vagy balkézre való keresztvetés (266. old.).

Szenvedélyesen ostromozza ellenfeleit, gúnyosan igyekszik őket kipellen-gérezni, nem riadva vissza az átkoktól és szidalmaktól sem. Ellenfelei között ott találjuk korának magyarországi unitus püspökeit: Parthén Pétert, „az ördög edényé”-t, akivel „in Hungaria az ördög konkolyát elhintette” (280. old.), Volosinovszki Józsefet, de Kamelis Jánost, „a római sátánt”, „a lélektelent” (10. old.).

Gyakran vitatkozik Zsámbár Mátyás. Három idvösséges kérdés. c. munkájával (Nagyszombat, 1661, 1690, Kassa 1672.) (vö. 98., 192., 213. old.), amely elsősorban a protestánsok ellen irányul, de a szerző szavai szerint: „az isten fiai, a keresztények ellen is elég sok szitkot összehord” (98. old.). Stílusának jellemzése végett idézem, hogy Zsámbárról mit ír: „Hadd brekegjen, mint egy béka. Zsámbár Mátyás, ez a rómaicska” (98. old.).

A protestánsokkal általában nem vitatkozik, bár szemben áll velük és egyáltalán nincs jó véleménye róluk: „A rothadt fának rossz gyümölcsei” (21. old.).

Egész művében kifejezésre jut, hogy a főveszélyt a keleti egyház számára a katolicizmus jelenti, de a protestantizmus is idegen számára, tőlük is óvja híveit, de ellenük kevesebbet harcol. Ami érthető is, mivel a jezsuita és unitus papok elől a protestáns nemesek falvaiban kellett menedéket keresnie.

Oroszvégesi Mihálynak és barátainak nemcsak ellenfelei, hanem szövet-ségeseik is vannak, van kire támaszkodniok. Perényi József előadásában beszélt azokról, akik az unióellenes mozgalmat Magyarországon támogatják,

én arról akarok röviden megemlékezni, honnan nyert eszmei támogatást Oroszvégesi.

Nem ismerjük azokat az okokat, amelyek a jezsuita iskolában nevelkedett fiatal papot arra bírták, hogy elforduljon az uniótól, de valószínűleg az ukrán pravoszláv hitvitázó irodalom egyike volt azoknak a tényezőknél, amelyek Oroszvégesiben ezt a fordulatot kiváltották.

Műveiben többször hivatkozik a forrásaira. Ezek közt főleg a keleti egyház teológiai művei és ukrán pravoszláv unióellenes hitvitázó munkák szerepelnek, így pl. Ivan Zlatoust, Margarit-jának 1595—6. évi ukrán kiadása, Vitalij igumen, Dioptra c. műve, 1612-ből, Petr Mohila. Litoš vagy Kamien c. munkája, 1644-ből és Pamva Berenda, Lexikon sloveno russkij imen tolkovanije, 1627-ből (vö. I. PAŇKEVIČ i. m. 16. old.). Igen jellemző, hogy Oroszvégesi Mihály a Theodul írói nevet vette fel, amelyet Ivan Vyšenskij a nagy ukrán hitvitázó is használt. Ebben a névválasztásban világosan kifejezésre jut, hogy kit tart példaképének (vö. I. PAŇKEVIČ i. m. 13. old.). És valóban, Vyšenskij hatása tükröződik is szenvedélyes stílusában, nyelvi eszközeiben (pl. az archaizálásban) és abban, hogy a vallási és társadalmi kérdéseket együtt veti fel.

Oroszvégesi Mihály műveinek igen lényeges sajátossága, hogy az egyházi unió elleni harc össze van kapcsolva a népi elégedetlenség megnyilatkozásaival. Mindkét munkájában többször szót emel az ellen, hogy „A szegény embereket nagy adókkal, porciókkal, kínozzák”. (122. old.). Másutt ezt írja: „Add azt az átkozott nagy adót!” majd a Bibliából vett szabad idézettel folytatja: „A földön élőket nagy adók sújtják”. „Minden pusztává lesz, még a kövek is feljajdulnak, az emberek erre, arra tántorognak” (65. old.).

Az adó és az unió együtt járnak, az uniót követi a nagy adó: „Amikor a Lélek (ti. a Szentlélek) elmegy, az a tisztátalan római megjön „és gonosz dolgokkal nyomorgat”. Lehet még nem nyilvánvaló, hogy nyomorgat és nem látod: nem jó hozzád ő, nem sajnál: adjatok, ha nincs is, adjatok adót mindnyájan akár pap, akár úr és mások is, még a koldusok és árvák is, mindenki (142. old.). A „sátáni adó” a németek találmánya: „higyetek az Isten prófétájának, aki így ír a porcióról, arról az átkozott német adóról:” (144. old.). Így a szerző az unió ellenségéből, a népi elégedetlenség szószólójá, a Habsburg ellenség hirdetőjévé is válik. Ezek az eszmék vezetnek aztán a XVII. század további folyamán a kuruc háborúkhöz, amelyből az ukrán parasztság s kivette a részét.

BIIARI JÓZSEF*

Az előadó értékes és új adatokon nyugvó előadásában nagyon jól utalt a hazai uniós törekvések társadalmi-politikai történetére. Nem emlékezett meg azonban arról, hogy nemcsak az erdélyi és ukrán pravoszláv (kárpataljak) üldözése folyt a régi Magyarországon, hanem kegyetlen üldözésben volt részük a hazánk földjén letelepedett rácoknak, illetve szerbeknek is. Az egri rácokat is üldözte az ottani róm. kat. püspökség. Börtönbe vetik őket, ki- rekesztik a céhekből, megtiltják vallásuk gyakorlását, szinte állandóan „súlyos és tűrhetetlen prés alatt” vannak, amint azt az egykorú — Mária Therésiahhoz írt — kérvényben olvashatjuk.

* Írásbeli hozzászólás.

Egy másik feliratukban ezt írják :

Fel séged előtt alázatossággal vallhatjuk, hogy a' Püspök Urat nem a' Religiónak Buzgósága, hanem egyedül az eő rossz természete, és szívében levő mind az úr Isten, mind az Országnak élő Törvénye ellen való indulatya, bizván egyedül Bática Ura, Országos Cancellarius tehetségében, egyedül bennünket károsít, ront és veszendőben hozs''.

A királyhoz intézett feliratok, kérvények egész tömkelegét lehetne még idézni arra vonatkozólag, hogy az egri püspökök milyen embertelenül nyomták el azokat az egri rácokat, akik nem akartak uniálni. Csak egy évtizedig tartó harc után engedik meg nekik, hogy a XVIII. sz. végén újjáépítsék romladozó templomukat. Minden erővel igyekeztek meggátolni, hogy gyermekeik szerbül (és az ugyancsak gör. keleti görögök gyerekei görögül) tanulhassanak. Megfosztják őket a királyok adta privilégiumaiktól, pedig hasznos kereskedelmi és ipari tevékenységükkel kedvezően járultak hozzá Heves megye gazdasági fejlődéséhez a XVIII. században.

Az előadó említette, hogy a munkácsi püspök az üldözésben élenjárt. Érdekes ehhez megemlíteni, hogy gr. Eszterházy Károly egri püspöknek arra a kérdésére, hogy hogyan lehetne az egri rácokat az unióra bírni; Bradacs, munkácsi püspök így válaszolt :

„Excellenciád nem kérdezett meg engem akkor, amikor az *erőszakos térítés* útjára lépett. Méltóztassék hát továbbra is megkérdezésem nélkül folytatni munkáját. Egyébként, véleményem szerint az unió nem arra való, hogy a *börtönök megteljenek miatta.*”

Úgy látszik tehát, hogy Bradacs — mai nyelven szólva — inkább a meggyőzés híve volt, és nem azonosította magát az egri püspök drasztikus tevékenységével, aki ti. vasraveretett nem egy szerb kereskedőt, hogy anyagi romlásukat idézze elő.

A klérus vallási terrorja mértéktelenül sújtotta az egri szerbeket, akiket nem jó szemmel nézett, és minden alkalmat megragadott ahhoz, hogy leigázza őket. Ennek persze gazdasági és politikai oka is volt. Rájuk is szerettték volna kiterjeszteni a katolikus vallási ideológiát, hogy szorosabb kapcsolatokkal fűzzék őket a Habsburg állam keretébe.